

РЕЦЕНЗИЯ

**от проф. д-р Бегзад Балиу, Прищински университет "Хасан
Прищина", Педагогически факултет
за дисертационния труд на Сафете Шала на тема
„Художествени текстове в учебниците по литература за
училищата в Косово“**

От около двайсет години работя в Педагогическия факултет на Прищинския университет "Хасан Прищина", където се разработват подобни проекти в бакалавърската програма за учители и в магистърската програма по албански език и литература. От много години също следя и съм част от научните изследвания в областта на методиката и дидактиката на учебниците за училищата, като съм бил рецензент на една от най-силните магистърски тези на тема "Литературата в гимназиалните учебници 2000-2010", Прищина, 2012, чиито автор е докторантката днес. Не знам доколко е удачно да се каже, но магистърският ѝ труд и забележките, направени към дотогавашните гимназиални учебници по литература в Косово, ми послужиха като добра основа при работата ми като съавтор в действащите учебници по албански език и литература за горния курс: *Gjuha shqipe 10, 11 dhe 12*.

В заключение за предшестващия този труд "Литературата в гимназиалните учебници 2000-2010", искам да спомена първо, че беше разработен под научното ръководство на проф. д-р Исак Шема, който като научен ръководител има най-голям авторитет в Прищина въобще, а също, че

още там видях съчетанието на дидактически и литературно-исторически проучвания, характерни за един учен, който няма да спре с магистърска теза, а ще се развие с изследванията по-нататък като докторант.

Докторската дисертация на Сафете Статовци-Шала на тема "Художествените текстове в учебниците по литература за училищата в Косово" прочетох с вниманието на учен, който се занимава с албански език и литература, с преподаването им в училище, а извън това с история на литературата и преподаването ѝ на университетско равнище по-конкретно. Причините за задълбочения ми прочит са свързани с два много сериозни проблема: със задълбочените постижения в изследваната област и с разнообразната тематика на обсъжданията по отношение на съставителството на учебници за училищата през последните години. Стойността на настоящия текст е в това, че обхваща едновременно и методиката на представяне на литературните текстове в учебниците, а също прави независима оценка на достойнствата и недостатъците в тях.

Трудът на Сафете Шала се състои от четири глави, увод, заключение и библиография. След въведението дисертацията започва с уводната първа глава, където са включени основните методологическите елементи на изследването: въведение, обосновка на избора на темата, обект на дисертацията, цели и задачи, методология и структура, ключови думи, научен принос и т.н. От обосновката на темата и научните понятия, върху които е построена темата, а също от методологическия подход, целите и задачите, става ясно, че изследването ѝ върху учебниците за училищата и литературните текстове, включени в учебниците и помагалата за четене 1-12, не е трудно да се види, че кандидатката има пълна теоретико-методическа подготовка, за да разработи темата си.

Във втора глава докторантката се занимава основно с педагогическото естество на литературните и нелитературни текстове, включени в учебниците. По-конкретно е избрала да се съсредоточи върху педагогическите аспекти на учебниците, върху плановете и програмите по литература, върху художествените и естетически стойности на литературните текстове, върху съдържателния характер на антологиите към учебниците, върху литературата като документ, като литературна стойност, като корпус за усвояване и тълкуване от ученика.

Важно място в този контекст заема и анализът на отношенията език-литература; езикова, литературна и стилистическа интерпретация на литературата; усвояване на литература – създаване на литература не само на литературно-историческо равнище, но и от позицията на първите стъпки на новото поколение чрез дидактическия език на литературната интерпретация, усвояване богатството на езика, преподавателския дискурс и качествата на учителя в училище.

Третият план в тази глава се отнася от създаване на хоризонт за творческа свобода на учениците и възприемането на литературата спрямо психо-моторните особености на всяка възраст и културата на писане – една от ахилесовите пети в Косово. Тук трябва да се отбележи важността на образованието, благородната мисия на литературата, възпитателния характер на литературните текстове в антологията за съответния клас, както и функциите на литературата, знанието и информацията като цяло.

Трета глава на труда на Сафете Шала се съсредоточава директно върху изследвания материал – учебниците от Буквара до 12 клас. Представянето им е направено системно и аналитично. За всеки текст и откъс са представени пълни данни, въпреки че в самите учебници не винаги са спазени параметрите на библиографското цитиране. Прави впечатление, че в

откъсите, подбрани за Буквара, не са отразени авторите на произведенията, а все пак те не са народно творчество. Различно стои въпроса с литературните откъси в проза, поезия, драма и есета по-нататък, където в края на учебника се добавят авторите.

В тази глава се третираат и теоретични, културни, образователни, защо не и методически въпроси, в исторически, културен и информативен контекст, чрез които авторката дава глас на своите възгледи за историческата, литературна и педагогическа оценка на албанската литература и това как е отразена в учебниците.

След представянето на текстовете и авторите докторантката представя конкретното съдържание на текстовете, което е доказателство, че ги е чела и е работила в съдържателен план и спрямо представителния характер на конкретния откъс. Не знам дали наистина са разгледани в рамките на изискванията на учебните програми, но от начина на представянето не е трудно да се установят литературни, дидактически, исторически, езиковедски и стилистически елементи, които се повтарят от произведение на произведение и от автор към автор. От труда не е трудно да се установи, че в учебниците от една страна се повтарят някои автори, а от друга страна липсват някои автори, т.е., че от авторите в нашите училищни текстове не може да се създаде пълна представа за представителните творци на албанската литература, а включените в учебниците откъси не отразяват точно литературните жанрове и видове, типични за албанската литература.

В четвърта глава се обсъждат общите ценности, отразени в литературните текстове от учебниците. Разгледани са като автори от Албания и от Косово и чуждестранни автори в отделна част. В отделна част е съпоставката с българските автори, което е оригинална разработка и

представлява специален интерес, затова може би щеше да е удачно да се обособи в отделна глава.

Въпреки, че в представянето си докторантката обясни някои принципи за групирането, тук е мястото да подчертаем, че албанската литература с изключение на втората половина на XX век, когато функционира в две държави – бивша Югославия и Албания, не познава разделение. Албанската литература исторически се развива като една единица в своя труден път през историческите перипети и съдба. Старата албанска литература се развива главно в Северна Албания, Косово и Италия. Литературата на бейтеджиите 18 век се разпростира в цялото албанско етническо пространство. Литературата на Възраждането се развива предимно в диаспората (Италия, Румъния, България, Турция, Египет, Гърция) и по-малко в Албания и Косово. Литературата на реализма и модерната литература обхващат цялото етническо пространство и Италия. След Втората световна война политиците в бивша Югославия правят опит да разделят литературата в Косово от литературата в Албания, на което противостоят Есад Мекули, Адем Демачи и др. В Албания също в периода 1968-1990 г. има опити да се раздели албанска литература в Албания и косовска литература на авторите, издавани в бивша Югославия, заради което и последният том на История на албанската литература (социалистически реализъм), Тирана, 1980, изключва литературата извън границите на НР Албания. Авторите и критиците в Косово остро реагират срещу тази позиция (виж професор Rexhep Qosja, 1967, 1972, 1980 и др.).

В този аспект в интерес на темата би било по хоризонтал да има съпоставка между албанската и чуждата литература, а във вертикален план – хронология на албанската литература в контекста на чуждестранната литература. Доколкото това е изследване с дидактичен характер, в интерес на

темата е, че се проследят литературните мотиви по отношение на учебните планове в Косово. И нещо повече, докторантката старателно и отдадено е представила общата тематика на литературните откъси клас по клас, като е потърсила общо и различно в литературен и ценностен план между откъсите в проза и поезия.

Представени и обсъдени са всички учебници от първи до 12 клас от автори от Косово и Албания, които включват както литератори с научен опит, така и автори с минимален опит в областта на образованието, възпитанието и училищната дидактика. Оценките на докторантката за учебниците са зрели, въпреки че можеха да бъдат доста по-критични и с повече препоръки. Това е така, защото именно предубежденията на съставителите лишиха цяло поколение млади хора от по-задълбочени знания за най-добрите произведения и автори на албанската литература. Ако трябва да се поучим от подобни примери в история на албанската литература, то сегашните представители на науката в езикознание, образование и методика, трябва да се поставят изцяло в служба на обяснение на литературата и естетическата ѝ стойност.

Отделна част, която можеше да бъде самостоятелна глава е съпоставката с авторите от българския канон. Албанската литература и българската литература, нашата съвместна история в Югоизточна Европа, имат своите особености и сложности. Първо, защото доста албански автори са живели, работили и издавали в София. Второ, защото част от албанската възрожденска дейност се развива в колонията ни в София. Трето, защото влиятелният литературен печат и учебници идват от София. Четвърто, защото преводите на българската литература на албански са в период, в който на албански се превеждат и останалите балкански творци. Изследователите на литературната теория дори твърдят, че литературата на

социалистическия реализъм не идва първоначално от Москва, а от София, като дават за пример творчеството на най-известния писател, теоретик и преводач на българска литература Стерео Спасе. С името на Стерео Спасе и после на Тома Кацори са свързани преводите на българска литература в Албания и Косово, които са увенчани с първата "Антология на българската поезия", *Antologjia e poezisë bullgare* (red. Sterjo Spasse, Tiranë, 1951. SHB "N. Frashëri" – с. 2) под егидата на Съюза на албанските писатели (с.185)

Ако погледнем само първата и най-пълна библиография на Стерео Спасе от проф. Юп Кастрати (Jur Kastri) се вижда, че макар и да е написал интересни статии и художествени произведения, свързани с българската литература, творчеството му се превежда само след като става проводник на теоретическата, обществено-политическа и държавна линия в Албания. Именно затова започва да се издава през 1945 г., по времето, когато представлява литературните творци на Балканската литературна конференция през 1945 г., когато развива интензивна дейност като представител на албанската държава по информационни, културни, литературни и политически въпроси. Ако погледнем тази библиография, виждаме, че от Стерео Спасе са преведени общо 38 произведения, най-много от които на български. Само в периода 1945-1961 г. са преведени статии за албанската литература, за българската литература, за отделни български автори, за албански възрожденски дейци в София, за история на албанската литература, за литературното развитие в Албания и др. Първият сборник разкази "Невеста с було" е преведен през 1945 г. По нататък писателят и учен Тома Кацори, който живее в България, започва да превежда романите му, веднага след като се издадат на албански, както става с "Те не бяха сами" (1954) и "Афърдита отново на село" (1956). От 1935 г. до 1961 г. от Стерео Спасе са преведени общо 56 заглавия – от статии във вестници до обемист

роман. Той превежда и много български писатели, които са напълно непознати на албански: Яворов, Ботев, Караславов, Марков, Вазов и др. Именно тази вълна преводи позволява на докторантката Сафете Шала да разгледа българската поезия на албански, като намира следите ѝ от 1952 г. насам, като прави описание, а понякога и анализ на българските произведения Никола Вапцаров "Стохотворения" (Тирана, 1952); Христо Ботев "Стихотворения" (Тирана, 1956); "Под Игото" на Иван Вазов (Тирана, 1958); "Диви разкази", на Николай Хайтов (Тирана, 2004), "Малко български мехлем", от Чудомир. Докторантката представя и "Антология на българската поезия" (Тирана, 2001). В този смисъл предлагам да се допълни с книгата "Новели" на Павел Вежинов (Тирана, 1991) и много популярният роман на Алеко Константинов "Бай Ганьо", който е издаден в Прищина. Доколкото говорим за Прищина, трябва да отбележим, че тук първият издаден български писател е Методи Христов с разказа за деца "Небето е високо" в рамките на Антология на чуждестранни писатели през 1966 г.

Докторската дисертация на Сафете Шала завършва със заключение и препоръки, които са важни както за научното ѝ изследване, така и за перспективите пред издаването на учебници в Косово, Албания, Северна Македония, Прешевската долина и Черна гора, където живеят и се обучават деца в албански училища.

Смятам, че дисертационният труд има качества за присъждане на образователната и научна степен „Доктор“ в направление 2.1. Филология.

Прищина, 09 март 2023

Prof. Dr. Begzad Baliu